

UMANIZAREA VERSUS DEZUMANIZAREA LUMII CONTEMPORANE

Eudochia SAHARNEANU

Catedra Filosofie și Antropologie

The humanity as a humanism does not present itself like a spontaneous natural product but it is its creation, this was the reason of economic, social, political and spiritual reality formation of the human, and this socialization process was spiritually sublimated in human values, changing gradually, the manners of human manifestation. The necessity of social surviving of community produced the structural appearance of human activity this means, the biological selection was transformed in social and cultural configuration of being, and this thing expresses what is formed only by human rationally. The human history was able to guarantee the own continuity, even if there were some damaging ruptures, this is the reasoning of social, economic, cultural, politic, moral practice of humanity as well like the humanism aspects of it.

Întrebarea care ne frământă astăzi privește locul ocupat de secolul al XX-lea pe scara umanizării omului, a ființării sale ca umanitate. Omenirea ca umanitate nu este un produs spontan al naturii, ci propria sa operă, a activității sale, e asupra ei însăși. Astfel, ea s-a constituit ca realitate economică, social-politică și spirituală, iar formele sale de socializare s-au sublimat spiritual în valori umaniste, care se metamorfozează treptat în posibilități de manifestare pentru mulțimea oamenilor.

Umanitatea¹ sau omenirea umanizată este aceea care se descoperă pe sine, forța sa creatoare și multiplele ei potențe, posibilitățile devenirii sale perfectibile, universalitatea sa terestră. Prin toate componentele sale, civilizația modernă a descoperit creativitatea umană, a stimulat multiplicitatea formelor ei.

Procesul umanizării a căpătat astfel o deschidere total novatoare, iar valorile umaniste o rezonanță culturală și socială necunoscută încă. Ideea de progres – împărtășită de Descartes, Spinoza, filozofii francezi ai Luminilor, Kant, Hegel, Marx și până la gânditorii liberali ai secolului trecut, J.S.Mill și B.Croce – exprimă sintetic această deschidere umanizantă și umanistă a modernității, considerată ca una dintre aspirațiile sale primordiale.

Dar civilizația modernă a capitalismului, de altfel ca și întreaga istorie, n-a evoluat liniar. Noua pagină a istoriei pe care a inaugurat-o, în pofida posibilităților pe care le-a declanșat, a fost și a rămas profund contradictorie, adesea răvășitor de conflictuală. Ciocnirile și exploziile din cadrul fiecărei societăți industriale s-au combinat ulterior cu conflictele extinderii modernizării spre zonele semiperiferice și periferice ale sistemului mondial. Conjunția acestor distorsiuni a generat *Crizele globale ale istoriei*, cu teribilele lor efecte distructive. Secolul XX s-a desfășurat sub semnul acestor crize care le-au impregnat, i-au determinat principalele particularități.

Aceste crize ale istoriei au dezvăluit profunzimea rupturii care s-a produs între principiile fondatoare ale modernității. Cea mai spectaculoasă a fost și a rămas aceea dintre progresul general uman anunțat și așteptat și cel parțial, sectorial care s-a împlinit. În fapt s-a produs o sciziune adâncă în existența oamenilor, între principiul filosofic al rațiunii umane și cel al raționalității pragmatice, ca urmare a renunțării la cel dintâi în favoarea celui din urmă. A prevalat principiul eficienței și al instrumentalizării, abandonându-se afirmarea primordialității omului, a libertății și creativității sale. Progresul economic și tehnic vizibil într-un spațiu limitat al capitalismului, încă la sfârșitul secolului XIX, a permis o anumită umanizare a condițiilor de existență pentru mari grupuri de producători, dar nu și revalorizarea forței de muncă. Economia liberală a revoluționat tehnologia producției, dar a menținut până târziu în secolul XX mizeria pentru numeroase categorii defavorizate. *Omul ca marfă este considerabil subevaluat*, față de reprezentarea pe care i-a conferit-o rațiunea.

Secolul XX – a fost unul al progresului sau unul al regresului uman? Și una, și alta, s-ar părea la prima vedere. Dar un asemenea răspuns nu este nici pe departe satisfăcător din punct de vedere filosofic, al rațiunii umane. Dintr-un motiv foarte simplu: în timp ce progresul realizat a fost unul parțial, în special economic,

¹ De la latinescul *humanis* – omenesc, *humanitas* – omenirea. Umanismul, ca concept, presupune valorizarea omului ca personalitate, dreptul la libertate, fericire și dezvoltare.

științific și tehnic – cu anumite efecte asupra unei arii restrânse a umanizării – regresul a fost brutal, apocaliptic după expresia lui Adorno, a afectat profund țesutul umanizat acumulat anterior, în primul rând, *principiul supremației omului*. Altfel spus, a fost supus distrugerii principalul și atotcuprinzătorul fundament al umanizării pe scară istorică. Chiar dacă astăzi au fost depistate momentele apocaliptice ale acestui regres, nu se poate ignora că supremația omului este subminată de proporțiile atinse de marginalizarea și excluderea unor grupuri, de noua expansiune a sărăciei și degradarea identității oamenilor, care se produc pe fundalul unei prosperități unice în istorie și a celei mai spectaculoase dezvoltări a tehnicii, a creșterii productivității muncii.

Nici în zilele noastre, după un secol de dezvoltare impetuoasă tehnologică și economică, salvagardarea condiției omului n-a ajuns o consonanță a funcționării economice. Aceasta se întâmplă chiar atunci când creativitatea umană a devenit fundamentală pentru orice nou progres. Mai mult decât atât, valoarea civică și politică a omului din regimurile democratice este încontinuu pusă sub semnul întrebării nu de o dictatură, ci de disfuncționalitățile și crizele economiei de piață nereglementată. Logica ei nu respectă – nu poate respecta – principiul supremației omului, al perfectării condiției sale.

Trebuie remarcat că istoria umană implică dintotdeauna prezența activă a rațiunii umane. Procesul umanizării, adică al formării și dezvoltării istorice a realității umane în întreaga sa complexitate, economică, social-politică și spirituală, este cea mai pregnantă manifestare a *intervenției active a rațiunii în istoria omenirii*. Altfel spus, a funcțiilor sale de cunoaștere, valorizare, de elaborare a finalităților acțiunii sociale și individuale, a normelor de organizare comunitare și statale, a codurilor lor morale, a conservării și transmiterii patrimoniului lor spiritual – pentru a ne referi doar la cele mai importante atribute ale rațiunii. Din cele mai vechi timpuri reconstruibile și până în zilele modernității contemporane, istoria fiecărei societăți de mai mare complexitate s-a făcut prin organizarea ei pe baza unor principii raționale, cum este de pildă luarea în considerare și apărarea *esenței sociale* a existenței umane. Toate formele de organizare socială se subordonează – utilizând, firește, o diversitate de mijloace specifice fiecărei epoci – necesităților primordiale de a asigura supraviețuirea și dezvoltarea complexului social, fără de care n-ar putea exista mult timp nici oamenii individuali. Umanizarea înseamnă cu deosebire *afirmarea socialității oamenilor* și s-a materializat de-a lungul mileniilor și secolelor prin conștientizarea, dezvoltarea și multiplicarea formelor sale.

Necesitatea supraviețuirii complexului social și comunitar a produs pe căi întortocheate formele de structurare, valorizare și codificare – legislativă și morală – ale activității oamenilor, prin care specificitatea lor biologică a fost prelungită și dezvoltată în *una socială, culturală*. Iar aceasta este o rezultată profund marcată de atributele rațiunii. Istoria omenirii a putut să-și asigure continuitatea, în pofida unor rupturi distructive, datorită rolului reglator al rațiunii, care a făcut din apărarea și dezvoltarea socialității finalitatea umană fundamentală. Ea s-a diversificat într-o multitudine de finalități particulare proprii diferitelor sfere de relații interumane. Inserate și metamorfozate în practica economică, socială, politică, morală și culturală, ideile și valorile produse de rațiune au lărgit aria și formele de expresie ale socialității, au creat și au făcut să iradieze *conceptul de umanitate*, adică de omenire umanizată.

Catastrofele petrecute de-a lungul istoriei, dispariția unor societăți, civilizații și culturi nu infirmă acest rol al rațiunii. Ele relevă însă limitele sale de intervenție, ale posibilităților ei de cunoaștere și de a elabora soluții umanizante în anumite momente sau etape ale istoriei, de a *se face auzită* și *urmată*, adică de a se metamorfoza în practică. Adesea, datorită circumstanțelor nefavorabile, rațiunea umanizantă a fost acoperită, redusă la tăcere și ignorată. Așa s-a întâmplat în trecutul îndepărtat cu distrugerea și dispariția multor civilizații antice, a celor precolumbiene în zorii modernității, dar și în trecutul mai apropiat cu holocaustul nazist.

Toate prăbușirile cunoscute în istorie evidențiază pregnant că rațiunea nu este decât *o componentă* a existenței sociale, nu întotdeauna cea fundamentală. Mult prea frecvent, existența umană și mișcarea ei istorică au fost dominate de *interese nefiltrate, nedecantate* de o rațiune umanizantă – firește cea specifică fiecărei epoci – capabilă să le modifice sensul. Ele se impuneau prin *toate mijloacele*, inclusiv unele de mare violență și forță de distrugere, neluând în seamă nici un scrupul, nici un criteriu uman și moral. Impunerea *oarbă*, cu orice preț, a intereselor unui grup social, ale unui stat sau comunități a anihilat rolul cognitiv al rațiunii, ca și pe cel etic și umanizant, reprezentând astfel una dintre *sursele* principale ale alienării existenței și istoriei oamenilor. Se poate afirma, fără nici o exagerare, că rațiunea delimitează umanizarea de dezumanizare, că ea este acel *criteriu* prin care o societate dar și un om *poate alege* între umanitate și neumanitate.

O idee fundamentală traversează gândirea celor trei mari filosofi ai modernității Spinoza, Kant, Hegel: lumea omului, cea umanizată, cum am spune noi, adică aceea în care se afirmă atributele rațiunii, ale libertății

și perfectibilității sale, este opera acțiunii umane bazată pe cunoaștere și supremația omului. Ea consolidează aria socialității, îi lărgeste formele de manifestare, sudează interesele individului cu cele generale. Rolul statului ca instrument al rațiunii este primordial în descurajarea pasiunilor și concilierea conflictelor riscante pentru socialitate, pentru lărgirea spațiului de libertate. Altfel spus, oamenii pot fi agenții unei istorii umanizate, dacă acțiunea lor respectă solicitările rațiunii, dar și a uneia dezumanizate, barbare, dacă se îndepărtează de valorile ei.

Caracterul paradoxal al civilizației moderne se vedește cel mai pregnant în sfera libertății individului. Modernitatea a inventat individul, omul singularizat, formulând dreptul libertății sale, s-a decis treptat universalizării lui, dar – în mod neașteptat pentru puritatea ideii – a produs și anticorpul realizării sale. Unii dintre ei deosebit de virulenți și distructivi. Libertatea omului nu este, din păcate, o dimensiune stabilă a civilizației moderne, ci una potențială și profund oscilantă. Ea nu este un dat ireversibil pentru cei mai mulți, ci unul care trebuie apărat de-a lungul întregii existențe a oamenilor. Altfel ea riscă să se volatilizeze, să rămână o idee abstractă generoasă, dar neîmplinită. Cu permanenta sa fluctuație între utopia abstractă și împlinirea sa parțială, sfera libertății omului concentrează în sine esența modernității cu deschiderile, fracturile și prăbușirile sale. Ea este unul dintre simbolurile acesteia: întruchipează diferența – uneori considerabilă – dintre speranța ideală și întruchiparea umană, reală, mediocră.

Civilizația modernă este, așa cum am văzut, anunțată de o adevărată revoluție a spiritului, a gândirii și a mentalităților, una care cu intermitențe, stagnări și involuții, se prelungește până în zilele noastre. Ea este cea a afirmării omului ca individ, altfel spus, a omului având dreptul la libertate. Aceasta reprezintă cealaltă fațetă a postulerii primordialității rațiunii.

Dreptul omului la libertate este, probabil, cea mai *mare invenție* a lui, a istoriei și spiritului său. Această idee nu-i este înnăscută, deoarece pentru a inventa ideea și a o introduce în practica socială, i-au trebuit istoriei omului milenii succesive. Prima formă a libertății a fost una de care el a devenit conștient foarte încet și foarte târziu. A fost aceea prin care oamenii au început să se diferențieze de natura înconjurătoare, să-și construiască o lume a lor, complet inedită. O lume pe care au creat-o prin mijloace făurite și puse în mișcare de ei înșiși.

Istoria umană începe astfel printr-un *act de eliberare* față de natură, de mediu, firește relativ, dar totuși epocal. Ea începe printr-un *act de libertate* fără de care n-ar fi existat nimic, absolut nimic, din istoria lor ulterioară, din istoria umanizării lor. Au trecut milenii după milenii pentru ca abia în zorii modernității câțiva gânditori să descopere grandoarea operei umane, unicitatea ei, faptul că ea depășește prin complexitate tot ceea ce a produs natura până astăzi. Ea a fost creată fără ca oamenii să fi avut conștiința exactă a ceea ce au făcut. Iar complexitatea operei le-a depășit posibilitățile intelectuale de a o înțelege și mijloacele materiale de a-i controla evoluțiile. De aceea propria lume le-a scăpat de sub control, oamenii ajungând adesea prizonierii și victimele ei.

În procesul istoric al făuririi libertății – pentru că oamenii și-au creat-o, ea nu le-a fost dată – un moment de mare rezonanță este cel al libertății rațiunii de mit, de predominanța spiritului mitic, cel al formării rațiunii ca instrument al cunoașterii. Acest *al doilea act de libertate* – care are o expresivitate plastică în filosofia greacă antică – inaugurează eliberarea spiritului și a înaintării lui pe calea cunoașterii de sine. Omul începe astfel să capete conștiința alegerii pe terenul rațiunii, a țelurilor și mijloacelor decantate prin intermediul ei, descoperă ceea ce filosofi au numit liberul arbitru. Eliberarea rațiunii de mit este prima treaptă pe calea libertății interioare a subiectivității omului, premisa constituirii conștiinței sale filosofice și etice. Este schițată posibilitatea surprinderii *diferenței specifice* a omului în lume, *a alternativelor acțiunii sale*, fără de care nu există libertate. Ciocnirea spiritului cu sine însuși pentru a alege o variantă a acțiunii, un mod de existență, este exercițiul său permanent prin care accede la libertate, învață să și-o asume. Înțelepciunea rațiunii era expresia favorită a libertății spiritului pentru Platon, ea găsindu-și întruchiparea în cunoașterea de sine. Importanță neîndoielnic, ea însăși se dovedește insuficientă pentru a asigura libertatea de acțiune a oamenilor.

Ceea ce părea să fie treapta supremă a libertății pentru filosofia antică europeană se va dovedi doar una dintre dimensiunile ei, care nu duce nemijlocit la o nouă lărgire a spațiului de libertate. Ea se va extinde într-o direcție imprevizibilă, probabil chiar șocantă, pentru gândirea platoniană sau aristotelică, cea a agorei, a cetățeniei oamenilor dintr-un stat. Dar pentru aceasta va trebui să se inventeze *dreptul lui natural la libertate*. Spinoza, Locke, filosofii de mai târziu ai Luminilor, ce invocau dreptul natural al omului, al individului la libertate, în modul cel mai firesc? Nu natura omului s-a schimbat, ci modul de a o percepe, de a o concepe.

Iar această mutație autentică și-a avut rădăcinile, oricât de ciudat ar putea să pară, în expansiunea comerțului în secolele XV și XVI, strâns legate de nevoia de libertate a comercianților și întreprinzătorilor, a raporturilor dintre ei. Nevoia de libertate a comerțului și-a exprimat într-o *paradigmă filosofică* de mult mai mare deschidere, care transgresează chiar și pe aceea a libertății burgheze comerciale, *cea a libertății omului*.

Printr-un travaliu complex și subtil al rațiunii, ideea libertății naturale a omului se dezvoltă și conduce la o adevărată teorie a individului ca *entitate de sine stătătoare în singularitatea sa*.

Individul ca entitate singularizată a fost inventat de modernitate, deoarece ea avea nevoie ca acțiunea oamenilor să se desfășoare într-un cadru economic și social ce le putea oferi un ansamblu de posibilități civice, politice și economice, adică tot atâtea drepturi pentru a putea să le pună în valoare. Individul este liber în măsura în care societatea îi conferă și îi consfințește drepturile sale, ce se obiectivează de fapt într-o rețea de raporturi sociale. Numai materializate în relații funcționale aceste drepturi sunt valabile, autentice. Marea noutate a descoperirii individului rezultă din conceperea lui primordială ca ființă socială și politică, iar libertatea lui ca un mod de existență și manifestare, nu numai ca o simplă stare subiectivă. Omul ce se creează pe sine, în accepția proprie a termenului, o face într-un *mod social*, prin gândirea și acțiunea lui socială, o face *umanizându-se*, dezvoltându-și socialitatea (esența socială), și nu distrugându-o.

Astfel, asistăm la o autentică retragere în fața unei probleme fundamentale, eterne a existenței omului, care trădează o autentică frică în fața cunoașterii, a unei eventuale abandonări a câtorva fetișuri mentale desuete. Istoria umană a dat și a confirmat continuu răspunsul ei la falsa opoziție amintită: *libertatea oamenilor a fost calea și rezultatul umanizării*, prin transformarea naturii și reglementarea vieții sociale pe temeuri umanitare. Aceasta înseamnă că libertatea s-a bazat întotdeauna pe cunoașterea determinismului lumii, a domeniilor ei variate, eliberându-se de constrângerile sale numai prin supunerea formelor lui. Aceste constrângeri n-au dispărut, dar oamenii au învățat să le domine, să le utilizeze. Într-un asemenea orizont al cunoașterii se conturează pentru oameni diverse alternative, intervine posibilitatea opțiunilor conștiente pe baza unor interese, valori, temperamente, a liberului lor arbitru. Limitele libertății sunt cele ale cunoașterii, dezvoltării economice și sociale, ale manifestării politice și culturale, asumării propriei vieți și istorii. Astfel spus libertatea oamenilor rezultă din interferența proceselor umanizării determinismului natural și a celui social, a capacității lor de a le folosi în favoarea vieții și istoriei lor. Ea nu le este dată, așa cum am menționat, ci construită, obținută, fiind întotdeauna expresia unei *finalități și voințe clare a oamenilor de făurire a destinului lor*, de diversificare și singularizare a lor. Cu alte cuvinte, determinismul umanizat generează *șansele libertății*, care însă nu le este acordată, ci trebuie materializată prin acțiunea finalistă a oamenilor.

De aceea democrația politică este o fațetă esențială a libertății umane, dar nici pe departe unică. În ea ar trebui să se includă treptat toate celelalte componente economice, sociale și culturale ale afirmării omului. Ființa omului fiind unitară, libertatea trebuie să aibă în vedere împlinirea sa globală, integrală, și nu sectorială, adică unidimensională.

Este greu de acceptat reducerea libertății la un singur plan al ei. Cu atât mai puțin poate fi admisă rezumarea ei la cea exclusiv a spiritului. Însemnătatea acesteia este în afara oricărei îndoieli, dar valorificarea ei se realizează numai prin posibilitățile exteriorizării sociale a spiritului, ale menținerii integrării etice și umanitare a omului, ale rezistenței lui la degradare și opresiune. Ori de câte ori libertatea spiritului există numai pentru sine, nu și pentru ceilalți, ea se sterilizează, se evaporă. Rămâne doar ca o supapă de consolidare a oamenilor față de ei înșiși, ca o alinare a propriilor abdicări și remușcări, firește atunci când ele există. Libertatea conștiinței nu este reală fără cea politică, iar adesea fără cea socială.

Libertatea fiind calea și rezultatul umanizării oamenilor, expresie a diversității și singularizării lor, ea nu este și nu poate fi în esența sa antisocială și antiumană. Utilizarea libertății împotriva libertății oamenilor este un nonsens total, a cărei experiență tragică a fost deja făcută în secolul XX. Și totuși, nici astăzi, nu s-au tras toate învățămintele din tragedia acelor ani. Libertatea unora – fie ele forțe economice, sociale, politice sau indivizi – de a declanșa procese distructive ale socialității, ale sentimentelor umanitare, de a suscita stări antiumane, reprezintă negarea libertății. Aceasta este – o afirmăm în modul cel mai răspicat – *univocă*, se constituiește și se propagă într-o singură direcție, *cea a umanizării*. Traseele multiple ale libertății se realizează numai în spațiile umanizării sociale în care prind viață și se extind principiile și valorile umanitare.

Cu alte cuvinte, formele variate ale alienării sau dezumanizării din civilizația modernă se opun libertății oamenilor. Indiferent de natura lor politică, economică sau socială, ele instituie principalele blocaje în calea obținerii sau dezvoltării libertății.

Orizontul de înaintare a libertății omului este în fond nelimitat, pentru că și umanizarea este fără margini. Progresul acesteia se identifică neîndoiește cu cel al libertății individului, deoarece multiplică și diversifică posibilitățile și mijloacele lui de manifestare, de singularizare. Astăzi, ca și în viitor, problema libertății omului se centrează tot mai mult pe *formarea identității lui*. Ceea ce până acum era un proces conștient cu arie restrânsă la păturile intelectuale, cultivate, sau doar unul inconștient, tinde să devină obiectul principal al libertății omului. Se impune tot mai mult ideea – care provine din izvoare foarte diferite, ale filosofiei Luminilor, ale celei romantice, dar nu mai puțin din cel al Școlii de la Frankfurt și din antropologia filosofică sartriană – că libertatea omului nu se reduce la exercitarea drepturilor sale civile, politice și sociale, cu toată însemnătatea lor capitală. Ea înseamnă mult mai mult, făurirea unei identități specifice a fiecărui individ, conștient aleasă și asumată, ce se obiectivează social în viața și activitatea lui. În acest fel, libertatea omului se umple cu un conținut determinat pentru fiecare individ, depășind cadrul unor posibilități de întâmpinare pentru fiecare individ, metamorfozându-se într-o acțiune de punere în valoare a propriilor talente, disponibilități și capacități.

Bibliografie selectivă:

1. From Erich. Frica de libertate. - Chișinău: Universitas, 1998.
2. Gadamer Hans-Georg. Elogiul teoriei Moștenirea Europei. - Iași: Polirom, 1999.
3. Ortega y Gasset Jose. Revolta maselor. - București: Humanitas, 2002.
4. Weber Max. Etica protestantă și spiritul capitalismului. - București: Humanitas, 1993.
5. Ortega y Gasset Jose. Idei și credințe. - București, 1999.
6. Kierkegaard Soren. Boala de moarte. - București: Humanitas, 1999.
7. Merleau-Ponty Maurice. Elogiul filosofiei. - Cluj-Napoca, 2000.
8. Cassirer Ernst. Eseu despre om. - București: Humanitas, 1994.
9. Boia Lucian. Jocul cu trecutul. - București: Humanitas, 1998.
10. Călinescu Matei. Cinci fețe ale modernității. - Iași: Polirom, 2005.

Prezentat la 05.12.2008